

Tüdős S. Kinga

CSÍKSOMLYÓI VÉGTISZTESSÉG A SZÉKELYEK GENERÁLISA, I. MIKES KELEMEN VÉGRENDELETE ÉS TEMETÉSE (1685–1687)

Tóth István György emlékére

Történetírásunkban fontos helyet foglal el kulturális örökségünk, a régmúlt idők hétköznapi történéseinek feltárása, elődeink mentalitásának, szokásainak minél alaposabb megismerése. A következőkben az eddig leginkább politikai-katonai pályafutásáról ismeretes, 17. században élt székely főnemes, I. Mikes Kelemen végnapjait, testamentumát, majd az azt követő temetés ceremóniáját igyekszünk bemutatni.

I. Mikes Kelemen a letűnőben lévő önálló erdélyi fejedelemség főrendjeinek csoportjához tartozott, így egyetlen író-emlékező kortárs figyelmét sem kerülhet-e el életútja. Olvashatunk róla Cserei Mihály *Erdély Historiájában*, Bethlen Miklós *Önéletírásában*, Apor Péter *Metamorphosis Transilvaniaejában*.¹ A világról alkotott képét, gondolkodását, szellemét és jellemét, a családhoz, barátokhoz, környezetéhez való ragaszkodását végakaratóból ismerhetjük meg, életútjának utolsó stációját – halálát és a temetésére való előkészületeket – pedig további, eddig kiadatlan okiratokból.²

1685-ik esztendő t jegyezték a kalendáriumban, amikor Erdély-szerte híre járta I. Mikes Kelemen Csíksomlyón történt halálának. Esemény volt ez a javából, hiszen egy főnemes távozott soraikból, aki egyeseknek barátja, másoknak ellensége volt, de akivel gyakran találkoztak/tanácskoztak nyilvánosan vagy titokban, s hoztak döntéseket, gyakran saját érdekeiket (is) képviselve, az önálló Erdély sorsa felől. Mielőtt az I. Mikes Kelemen élete alkonyán történt eseményeket, a temetése körüli bonyodalmakat sorjázzuk, röviden ejtünk kell néhány szót a származásáról, pályafutásáról.

A család ősi fészke a Kárpát-kanyarban fekvő Zabolai. A zabolai Mikes család „régiségben bármely erdélyi mágnás családdal vetekedik, tagjai a magyar királyok idejében szerepeltek” – írja Pálmay József a székely családtörténet kutatója.³ A szó igazi értelmében vett mágnások azonban abban a korban

Erdélyben sem voltak, nemhogy a Székelyföldön, ezért valójában a Mikes család sem tartozott közéjük. Közzelebb áll a valósághoz a kortárs Cserei Mihály megállapítása: „Valának akkor Erdélyben nagy méltóságos urak, kiket én is mind ismertem: Haller Pál, Haller János, Kapi György, gróf Csáky László, Kornis Gáspár, Bethlen János, Bethlen Farkas, Bethlen Elek, Nemes János (mert még Mikes Kelemen, Nalácsi István, Székely László igen alatt ülnek vala), Bánffy Zsigmond, Mikola Sigmond, Petki János, Lázár István, Bethlen Miklós, Kemény Simon és többen sokan.”⁴

A Mikes család Erdély társadalmában elfoglalt helyéről Trócsányi Zsolt a következőket állapította meg: „a fejedelmi tábla 110 ismert ülnöke közül 43 a főrendű születésű”, ezek között szerepelt I. Mikes Kelemen neve is.⁵

Mindent egybevéve, a Mikes család ősi nemessége vitathatatlan. Az évszázadok során sarjai csaknem minden jelentősebb erdélyi eseményben részt vettek. I. Mikes Kelemen apja, II. Mikes Zsigmond a Bethlen Gábor fejedelem bizalmas embere, aki fejedelmi követként többször járt Isztambulban, később I. Rákóczi György főlovászmestere. Anyja az imecsfalvi nemes Imecs István Borbála nevű leánya volt. Házaságukból három fiú született, II. Mihály, I. Kelemen és János, valamint két leány, Ilona és Anna.

I. Mikes Kelemen a zabolai udvarházban és az azt körülvevő birtokon nevelkedett. A cím- és rangszerzésben követte elődeit, számára is fontos szerepet játszott. Ennek érdekében fondorlattól sem riadt vissza. *Özvegy és leánya* című regényében Kemény Zsigmond „szép külsőjű, de hivalkodó és erkölcstelen Kelemen”-nek nevezte, aki bátyjával együtt rabolta el Tarnóczi Sárát, a majdani Haller Péternét, de aki végül „derék kormányférfivá” cseperedett.⁶

Feleséget végül ugyancsak Háromszéken élő, köröspataki származású nemes famíliából választott, így vette nőül Kálnoki Zsuzsannát,⁷ a későbbi

¹ CSEREI Mihály 1983; BETHLEN Miklós 1980; APOR Péter 1972.

² TÜDŐS S. Kinga 2003, 103. vr. *Kálnoki Sámuelnek a temetés előkészületeiről szóló levele* (MOL P 1238, 10. doboz).

³ PÁLMAJ József 1901, 307.

⁴ CSEREI Mihály 1983, 103.

⁵ TRÓCSÁNYI Zsolt 1980, 361.

⁶ KEMÉNY Zsigmond 1972.

⁷ Kálnoki Zsuzsannát, miután özvegyi sorra jutott, a Brassó város falai mögött bérelt házukban szobaleányai megfojtották, amiért is mindkettőjüknek fejét vették.

vicekancellár Kálnoki Sámuel testvérhúgát, akitől két fia, III. Mihály és Pál született⁸.

A háromszéki származású Mikes családot régi kötelék fűzte a szomszédos csíki részekhez és a somlyói kolostorhoz. Már a 16. században ismeretes egy Mikes, aki Izabella királyné gyóntatópapja is volt, s akinek támogatását gyakran élvezték a vallási hovátartozásukat ádázul védő csíkiak. A családi birtokot I. Mikes Kelemen felesége hozományával, a csíksomlyói udvarházzal és ahhoz tartozó részekkel tovább bővítette.

I. Mikes Kelemen hosszú élete során, telve ambícióval, szép karriert futott be. Pályafutását II. Rákóczi György alatt kezdte. A fejedelem buzgó híve, számos csatában annak hadvezéréként volt jelen. De ott volt Moldova trónjáért hadakozó román vajdák erdélyi segédcsapatait vezető kapitányok között is (1653, 1655, 1656). Neve a fejedelem konstantinápolyi követeinek névsorában is feltűnt. 1657-ben, II. Rákóczi György szerencsétlen kimenetelű lengyelországi hadjáratát követően, amikor a novemberi országgyűlésen az összegyűlt rendek lemondásra kényszerítették a fejedelmet (helyére Rhédey Ferencet választva), Mikes továbbra is megmarad hűséges emberének. A szászfenesi csata (1660. június 7.) után a fejedelem belehalt sérülésébe, így embereinek is menekülnie kellett. I. Mikes Kelemen Magyarországon sógorasszonya, özv. Kún Istvánné Kálnoki Kata rosályi birtokán talált menedékre.

Az 1657–1662-i uralmi válságban a Rákóczi–Kemény-párt egyik székelyföldi főexponense. 1662-es nótáztatása elkerülése érdekében az Ali pasa által trónra emelt I. Apafi Mihály fejedelem (1661–1690) hűségére tért, s Teleki Mihállyal szövetkezve vált később az ellenzéki Béli Pál legnagyobb buktatójává. Utóbbinak Konstantinápolyba történt száműzése után 1679-ben elnyerte annak uzoni (Háromszék) kastélyát is, annak birtokával együtt.

I. Apafi Mihály fejedelemsége idején első hivatali funkcióját Mikes a fejedelmi ítélőtábla ülnökeként töltötte be (1669-ig), majd fejedelmi biztos lett. Hivatali karrierjének csúcsára jutásakor tehát, amikor „jóval a fejedelmi válság hanyatlása után az ülnökségbe jut”,⁹ már nem fiatal.

1673-ban az ország adójának számvételére megalkotott bizottság pénzügyi ellenőreinek egyike. Bethlen Miklós *Önéletírásában* olvashatjuk: „Exactorok voltunk az ország rendeléséből: Kapi György,

Rhédei Ferenc, Mikola Zsigmond, Bethlen Gergely, én, Mikes Kelemen, Sárosi János”, majd hozzáfűzi: „Egyébaránt ebben az üdőben Bethlen Gergelyt, Mikes Kelemen és engemet három clamansnak (kikiáltó) nevezett Teleki, mert tudtunk ugyan szólani az ország között.”¹⁰

I. Mikes Kelemen életpályája tovább ívelt: előbb ítélőmester (1678–1686), 1683-tól pedig Fehér vármegye főispánja.

Politikai pályafutását illetően azoknak a táborába tartozott, akik I. Lipót császár felszólításakor nem bíztak a nemzetközi törökellenes szövetségben. A tősgyökeres erdélyi, aki már megtanult az oszmán hatalom torkában élni, másként látta a törökellenes szövetségbe való belépés következményeit. Más székelyföldi kortársaihoz hasonlóan – közöttük volt kezdetben sógora, Kálnoki Sámuel is – óvatosságra intette Erdély fő exponenseit. Erről tanúskodik 1684. február 21-én Teleki Mihályhoz írt levele: „*Ha pedig nagy barátja az német magának megtartassa, úgy tetszik nem lenne haszontalan az mi részünkrül, de Uram mostani üdőben csak tartsuk meg az Bethlen Gábor testamentomát, hogy adjuk meg az töröknek az mi övé, az keresztényeknek pedig tartsuk szívünköt.*”¹¹ Az erdélyi rendek egy csoportja végül hiába intette óvatosságra a Habsburg-párti kortársakat. 1686. június 28-án I. Lipót császár és I. Apafi Mihály fejedelem megbízottai aláírták a szerződést, amelynek értelmében Erdély sértetlen állami szuverenitásban vesz majd részt a törökellenes szövetségben, de amely valójában az önálló fejedelemség végét jelenti. A rákövetkező esztendő őszén (1685. október 25.) Balászfalván az erdélyi rendek már a fejedelemség új helyzetét szabályozó szerződést fogadhatták csak el.

Vallási meggyőződését illetően a kortársak Mikes a katolikus vallás egyik fő pillérének nevezték, amiért a református főurakkal gyakran került összeközösbe. Pályafutása során ezt alkalmanként maga is tapasztalhatta, történetesen 1686-ban, amikor az országgyűlésen pater Dunod¹² jezsuitának a dézsmáról szóló nyilatkozatát követően Mikes Kelemen ellenséges, vádló beszédet tartott. Válaszként Apafi fejedelem rosszállását fejezte ki, és a megtorlással sem késlekedett. A kortárs krónikaíró Cserei Mihály – akinek nemcsak az Apafi-ellenes szemlélete ismeretes, de a székelyföldi katolikus főurakat sem *szenvedhet* – a következőket jegyezte fel arról, hogyan

⁸ III. Mikes Mihály, gróf (1667 k. – 1721): ítélőmester, guberniumi tanácsos, háromszéki főkapitány. A kurucok elfogván, Rákóczi Ferenchez csatlakozott, előbb ezereskapitány, majd a székelyek generálisa. 1707-től a román fejedelmekhez menekült kurucok parancsnoka. Mikes Pál örökös nélkül halt el. (Lásd: NAGY Iván 1860, VI, 474.)

⁹ TRÓCSÁNYI Zsolt 1980, 362.

¹⁰ BETHLEN Miklós 1980, 666–667.

¹¹ Mikes Kelemen levelei, 1684. (MOL P 1238, 9. doboz.)

¹² Dunod, Antidius (1640 k. – 1696): francia jezsuita és diplomata. I. Lipót azzal bízta meg, hogy készítse elő Erdélyt a Habsburg-birodalomhoz való csatolásra.

veszítette el Mikes Kelemen a szék legfőbb katonai tisztségviselői címét, majd hogyan szerezte vissza újból: „Mikes Kelemen halálba vágyt volna a háromszéki főkapitányságra. Mivel Telekinek fogadott bátyja s lelki barátja vala, magára vállolá, hogy Apafitól megszerzi számára a titulust.”¹³

A döntés meghozatala előtt a fejedelem hűséges diplomatájával, Vajda Lászlóval tanácskozott: „Vajda uram, Teleki uram Mikes Kelemennek kéri a háromszéki kapitányságot, jovallja-e kegyelmed?”¹⁴ Vajda László felháborodva emlékeztette a fejedelmet: „Kegyelmes uram, hogyhogy bizna nagyságod annyi ezer emberekből álló szép provinciát Mikes Kelemenre, kik többnyire, amint hallom, reformátusok, holott mely bectelenül bánék a minap is nagyságod méltóságának sérelmivel az egész ország előtt a nagyságod papjaival?”¹⁵ Teleki Mihály azonban rendíthetetlen Mikes védelmében, és érdekében tovább próbálkozik a fejedelemmel: „Kegyelmes uram, amaz hitvány Nemes János¹⁶, amint értem, megbolondult, Háromszéket nem tudja igazgatni. Szükség, ha nagyságod provideál rájok, s más kapitányt praeficiál elejekben, én pedig alkalmatosabbat nem tudok Mikes Kelemennél, aki nagyságodnak mely hűségesen, hasznosan szolgálta Béli Pál rebelliójában, nagyságod maga jól emlékezhetik rája.”¹⁷ A fejedelem „in prima furia kegyetlen haragú ember vala, és szintén akkor dül-fül vala Mikes Kelemen ellen”. Telekinek pedig így válaszolt: „Csudálkozom, uram, ha református embernek tartod magadot, olyan gonoszlelkű persecútornak akarja kegyelmed megszerezni a háromszéki kapitányságot, mint Mikes Kelemen. Amig mi élünk, soha addig kapitány nem leszen, sőt megmondja kegyelmed neki: többször azt meg ne próbálja, hogy a papjainkot megszidja, mert az Isten minket ne boldogítson, ha a maga kapujára fel nem akasztjuk az áruló rossz embert.”¹⁸ Teleki végül „csatát vesztvé”, a történekről így sommázott Mikesnek: „Bátyja, megrágtá az eb a szíjat, ezt s ezt mondá a fejedelem.”¹⁹

Ismeretlen, hogy a többségében református felekezethez tartozó Háromszéken végül is hogyan vált mégis főkapitánnyá az erdélyi katolikusok csoportjához tartozó I. Mikes Kelemen.

Említettük, Erdély önálló fejedelemségének idején a háttérbe szorított katolikus főemberekhez tar-

tozva Mikes gyakran tűnt fel vallását védő/pártoló katolikus főúrként. A rokonságához tartozó, nála jóval fiatalabb Apor Péter²⁰ így fogalmazott alsótörzsi udvarházánál a *chatolika religióról*:

„Mikes Kelemen volt az nevezete
Hogy Kelemen pápa, mert Ő vezérlette
Chatolikusokat Ő erősítette,
Minden igyit-baját mind magára vette.”²¹

Efelől bővebben az elbeszélő annak az anyának az esetével példálózik, aki fiait katolikus nevelésben részesítve Bornemissza Anna fejedelemasszony üldözöttjévé vált, s akit Mikes Kelemen védelmezett: „Kegyelmes asszonyunk perit elvesztette, Kelemen pápa is azt jól segítette.” Pápához hasonlította tehát Mikest, aki abban az időben Kornis Gáspárral „nagy oszlopi valának az katolika religiónak”. Apor a „nagy elméjű” katolikus urak közé sorolta Petki Istvánt, Mikes Kelemen (mindketten a székelyek generálisai), Kornis Gáspár marosszéki főkapitányt, gróf Apor István főkapitányt, valamint gróf Gyulay Lászlót.²²

A katolikus főúr hűséges támogatója volt Szalainai István püspöki helytartónak, aki a rendi fegyelem megszilárdításán ügyködött Székelyföldön. Udvarában maga is ferences papot tartott, akinek végrendeletében 100 forintot hagyott, azzal a szándékkal, hogy a ferences atya a jobbágyokban élő atyafiait majd kiválthassa.

Betegsége ellenére élete utolsó esztendejében sokat utazott. 1685 januárjában zabolai udvarházában írt levelet Telekinek, február–március hónapokban Fogarason tartózkodott. Valószínűleg innen indult követségbe június 26. után, s a töröcsvári szoroson át érkezett meg „az *kutya úton*”, július 3. előtt Bukarestbe, ahonnan – mint írta – alig várta, hogy „a *puszta országból minél előbb kiszabaduljon*”. Július végére visszatért Erdélybe, és csesztvei birtokáról Csíksomlyóra indult, ahol felesége himlőben szenvedett: „Az feleségem uram bizony igen nyomorultul vagyon, az himlő (csak negyed napig ha volt rajta, az beütvén az mely nyavalyát Szent Antal tüzésnek mondanak) csak kénlódott, hogy nem is volt reménység életéhez, most már hála Istennek jobbacskán van” – panasolta egyik levelében Telekinek.²³ Augusztusban szülőfalujába, Zabolára megy, majd Gyulafehérvár, Balázsfalva, Ebesfalva után december havában érkezik meg csíksomlyói házához, amelyet többé már

¹³ CSEREI Mihály 1983, 179.

¹⁴ Uo.

¹⁵ Uo., 180.

¹⁶ *Nemes János* (mh. 1688 után): háromszéki főkapitány, táblai ülnök, fejedelmi tanácsos.

¹⁷ CSEREI Mihály 1983, 180.

¹⁸ Uo.

¹⁹ Uo.

²⁰ Apor Péter felesége Kálnoki Bora, Mikes Kelemen feleségének, Kálnoki Zsuzsannának az unokahúga.

²¹ APOR Péter 1903, I, 106.

²² APOR Péter 1972, 92.

²³ *Mikes Kelemen levelei*, 1685. (MOL P 1238, 9. doboz.)

nem hagy el. Súlyos beteg, amikor 1685. december 29-én, feltehetően utolsó, saját kezével írott levelét küldte Telekinek. Ebben arról panaszkodott, hogy „most magam ki mehessek mingyárást, abban Uram bizony teljes lehetetlenség vagyok, mert látja az kegyelmes Isten az én Szívemet éjjel-nappal, de én Uram sem feketem sem járhatok, csak kenlódok, az lábamon már nem hajtának, csak az gyomrom annyira el dagadott, hogy ha Isten nem könyörül rajtam, én uram ebből az nyavajából fel nem gyógyulok. Az doctor itt volt, de még eddig semmi hasznát nem éreztem de csak az Isten szent fiáért annyira könyörülne rajtam, hogy az Gyomrom könnyebbedjék, bizony mindgyárást ki vitetem magamat.”²⁴

Még reménykedett felgyógyulásában a „sok gonosz akarói és halála kívánoi ellen”, 1686. január első felében írt, keltezés nélküli levelének megírásához azonban már nem maradt ereje, azt fiának mondotta tollba, és csak aláírására volt képes. Nehézkesen rótt, szállkás, szétszórt betűi teljes leépüléséről tanúskodnak.²⁵

A halál mindazonáltal nem jött számára váratlanul. Hosszú betegeskedése idején előre gondoskodott javai felosztásáról, sőt temetése felől is intézkedett. Egy évvel halála előtt, 1685. január 25-én megírta végrendeletét: „Mivel azért üdömrre s mind súlyos betegségre nézve én sem ígérhetek magamnak hosszú életet, nem akarok az én utolsó dolgaimról telességgel elfeledkezni” – rendelkezett Isten s ember előtt javairól.²⁶

A főúr terjedelmes végrendeletet készített, amely szerkezetét tekintve mindenben megfelelt a korabeli hivatalos okiratok erdélyi, sőt európai követelményeinek. A 17. századi székelyföldi végrendelezők egyik legszebb végső vallomása. Csíksomlyói udvarházában, betegágyában fogalmazta meg, három sepsiszéki nemesember, kilyéni Székely Mihály, nagyjait Dónáth György és árkosai Benkő Mihály – Sepsiszek jegyzője – jelenlétében. Ők voltak a testamentárius tanúk, akik saját aláírásukkal és gyűrűs pecsétjükkel igazolták a véghagyakozó szellemi épségét és vagyonának teljességét.

A tanúk megnevezése után a végrendeletben az invocatio következik, a földi élet mulandóságának elfogadásáról tett tanúbizonyosság, amelynek során – ismerjük el – a buzgó katolikus főúr sokat nem siránkozott. Katonaemberhez illően szedte rendbe

gondolatait, s tért végső akaratának megfogalmazására, földi vagyonának szétosztására.

Végrendeletében a családjához szólt. Előbb fiát és feleségét ajánlotta a tutorok gondviselésébe. Legfontosabb pártfogóként széki Teleki Mihály kancellárt jelölte meg, az Apafi-kor legjelentősebb erdélyi államférfiát, akit arra kért, hogy fiát, III. Mikes Mihályt „az Istenért, ... szájára ne bocsássa”, inkább tartsa „disciplinája alatt”, s vegye magához az udvarba, ha az urak is azt javasolják.²⁷ Teleki eleget tett a gyámsággal járó kötelezettségnek, s az özvegy többszöri kérésére magához is vette az udvarba, gondoskodott az ifjú jövője felől. Az anya, árva Kálnoki Zsuzsanna levelében olvashatjuk: „Kérem uram kegyelmedet igen alázatosan ennek utána is mutassa azon jó akaratát Mikes Mihályhoz és jó gondviselését szokot kegyelmessége szerént oltalmazza s igazgassa mindenkben, minthogy szegény édes üdvözült Uram is kegyelmednek oltalma és gondviselése alá bizta édes fiamot magammal együtt.”²⁸

E sorokat az özvegy 1686 szeptemberében, zabolai udvarházában, fiának megházasítása érdekében írta, s kérte a főurat, igazgassa útját, hogy az a neki szánt kisasszonnyal találkozhasson. A levélből az ifjú hölgy nevére nem derül fény. Találgatások közepette (esetleg) II. Haller János tordai főispán hajadon leányára, Krisztinára gondolhatunk, akit az ifjú Mikes ha „jó alkalmatossággal meg láthatná s kedvelné azon uttal Haller János Uramot megtalálni ne neheztesse” – biztatja az anya Telekit.²⁹ Hogy végül miért nem jöhetett létre a frigy, arra az egy hónappal később keltezett levélben találunk utalást. A fiatalok időközben találkoztak, ám az ifjú Mikesnek a leány nem nyerte el tetszését. A levél sorait idézve: „az fiamnak nem tetszik, melyet úgy is látok leveliből, ... s egyebet ugyan nem okoz az dologban, hanem az egy himlőcsit, hogy igen meglátszanék az orcáján az kisasszonynak de uram azt el növi úgy remélem” – írja bizakodva az özvegy Telekinek.³⁰

A III. Mikes Mihály nősülése körüli események viszont egy esztendő múltán sem rendeződtek. Leányt, aki „elméjét megnyugtathatná”, még mindig nem találtak,³¹ így a melléje felfogadott szolgák társaságában való duhajkodásával tovább szomorította anyját, aki levelében így panaszkodott Teleki Mihálynak: „Bagioni Sigmond, Kis Gáspár, Kis Balint és Nográdi, ezek azok az kik gyermekemet magamtól is idegenítik.”³² Végül, nem kis megnyugvására a családnak, az ifjú gr. Bethlen Druziannát vette feleségül,

²⁴ Uo.

²⁵ Mikes Kelemen levelei, 1686. (MOL P 1238, 9. doboz.).

²⁶ TÜDŐS S. Kinga 2003, 280.

²⁷ Uo.

²⁸ MOL P 1238, 18. doboz; l. Függelék 1.

²⁹ Uo.

³⁰ Uo., lásd Függelék 2. Haller Krisztina, mint ismeretes, végül Petki János felesége lett.

³¹ Uo., lásd Függelék 5.

³² MOL P 1238, 11. doboz.

aki neki öt fiút szült: Ferencet, Pált, Mihályt, Zsigmondot és Istvánt.³³

Visszatérve a tutorokhoz: családja, fia és felesége gyámjául hagyta Mikes Kelemen még az ugyancsak a Teleki köréhez tartozó udvarmester és tanácsos Naláczi Istvánt, Bethlen Gergelyt (Huszt, majd Somlyó várának kapitányát), Bethlen Eleket (a majdani országgyűlési elnököt), Teleki postamesterét, Jenei Székely László tanácsurat, sógorát, Kálnoki Sámuel (a majdani vicekancellárt) és végül a szegről-végről rokon Apor Istvánt, Erdély kincstartóját. Látszólag tehát jó kezekben maradt a család, fia és felesége, hiszen az erdélyi főrendek, ha nem is nyújtottak segítséget, de legalább fiát, Mihályt aligha *bocsátották szájukra*.

Az erdélyi végrendeletek központjában, a korabeli európai hagyományokhoz hasonlóan, általában a család iránti ragaszkodás és az értük érzett-vállalt felelősség állott. Ez alól Mikes I. Kelemen végrendelete sem kivétel: „mivel pedig én előttem az édes feleségemnél és az egy fiamnál kedvesebb nincsen, úgy tetszik ha a mostani világ mostohaságának példája engemet arra nem kényszerítene, én ő közöttök dispositiot sem tennék, de elsőben kérem igen nagy szeretettel az én édes feleségemet, hogy a maga természeti keménységét megbírja és édes anyai szeretettel az egy fiával ügyekezzen igen szép szeretettel és egységgel élni. Hasonló képpen az édes fiamnak Mikes Mihálynak nem csak kérem, hanem ugyan hagyom s parancsolom, hogy az... Ő édes anyjának igen kedve keresője s engedelmes fia legyen” – hangzik az apai intelem. Majd folytatja: „Hogy ha pedig meg nem lakhatnának az édes anyjával (melyet Isten ne adjon)”³⁴ – vagyonaiból előbb feleségének *biztosítja* a megélhetéshez szükséges feltételeket, de a fiának is lehetőséget nyújt az önállósuláshoz. Sőt, annak *mátkásodására* is gondolva jelentős summát különít el az örökségből.³⁵

Bár hivatali karriert futott be, I. Mikes Kelemen gazdaságát sem hanyagolta/hanyagolhatta el. Ez derül ki földvagyona, udvarházai, szolga- és jobbágnépének, valamint a gabona, és egyéb, a gazdasághoz tartozó javak-jóságok felsorolásából.³⁶

A végrendeletében leírt udvarházak, földek és termények említése alapján birtokának pontos nagyságát ugyan nem állapíthatjuk meg, de annyi bizonyos, hogy földvagyona jóval meghaladta a há-

romszéki kisenemesi gazdaságokét. Ebből az időből ugyan kevés megbízható adatunk van más, főként háromszéki nemesi birtokról is, de ízelítőként néhány példával szolgálhatunk. Sógorának, Kálnoki Sámuelnek az 1691–1698 között készített vagyonszeírások alapján háromszéki, mezősegi és csíki birtokai együttesen körülbelül 830 holdra terjedtek, és a 7 nagyobb gazdasági központjában több mint 150 jobbágy és szolganép dolgozott.³⁷ Az I. Mikes Kelemennél valamivel alacsonyabb rangban élő kilyéni Székely Ferencnek az 1700. évi inventáriumában a földbirtokához tartozó szántók nagysága körülbelül 100 holdra terjedt ki.³⁸

Jó katolikus főúrhoz illően, életében gyakran jótékonykodott. Követte elődei példáját, s a kor szokásához híven *kegyes adományban* részesítette egyházát, szolgáló papjait, a pátereket, a tanuló deákokat, és a szegényekről sem feledkezett meg. A csíkkozmasi és mikházai ferences barátoknak 900, a kézdiszentléleki gótikus templomvár tornyának építésére javítására 60 forintot adományozott. „A kolozsvári diákoknak tartására hagyok a páternek kezében ezer forintot, hogy annak a jövedelmiből a tanuló diákokot sustentálják, de el ne kölcsék.”³⁹

A Háromszékre visszatérő ferences atyákat több alkalommal vette pártfogásába a protestánsok ellenében. A barátok az ő tanácsára foglalták el az eszterneki Szent György-kápolna melletti helyet, ahová fából maguknak házat, majd iskolát építettek. Jó viszonyt ápolt, sőt együttműködött a nyomdász és könyvkiadó, zeneszerző és énekgyűjtő Kájoni János (1629–1687) ferences atyával, az erdélyi ferences custodia örével, aki személyes, bizalmas emberei közé tartozott, és aki a főurak táncos mulatságaihoz, köztük I. Mikes Kelemennek is zenét komponált.

A végrendeletet író I. Mikes Kelemen, bár tisztában volt a testamentum törvényes erejével, akaratának érvényét átkával is megerősítette: „Átkozott legyen aki ellene szól, mivel ez nékem Isten áldásából saját igaz aquisitomom”, a befejező sorokban pedig még hozzáfűzi: „Azért aki ezeket a rendelkezéseket mindenekben úgy be nem töltené, amint megírtam a feljül megírt átok legyen rajta.” Temetésének megrendezésével kapcsolatban átok alatt azt is meghagyta családjának, hogy rangjához méltóan temessék el, „nem imigy-amúgy celebrálják, hanem

³³ III. Mikes Mihály (lásd még 8. jegyzet) holttestét ugyancsak a csíksomlyói kolostor sírboltjában helyezték örök nyugalomra. (NAGY Iván 1860, VII, 476.)

³⁴ TUDÓS S. Kinga 2003, 283.

³⁵ Uo., 284.

³⁶ Részbirtokai Háromszéken: Zabolán, Zágomban, Lemhényben, Polyánban, Kézdiszentléleken, Maksán, Feldobolyban,

Nyujtódon, Uzonban, Sáralfván, Kőröspatakon. Fehér vármegyében Petken, Páloson, Zágorban, Szűnyogszezen, Vádon voltak birtokai.

³⁷ TUDÓS S. Kinga 1998, 102.

³⁸ Uo.

³⁹ TUDÓS S. Kinga 2003, 283

az mű rendünk s szokásunk szerint tisztességesen, sok szép Isteni szolgálatokkal”, úgy helyezték örök nyugalomra.⁴⁰

Végrendeletének megírása után, mint említettük, súlyos szenvedések között még egy szűk esztendőt élt, míg végül 1686 januárjában, csíksomlyói udvarházában halt meg. A kortárs Cserei Mihály krónikájának az 1686. évi feljegyzései között erről így emlékezett meg: „Ebben az esztendőben hala meg Mikes Kelemen Csíkban somlyai házánál, minekutánna elsőbben vízkorságban fekünnék, azután pedig Istennek szörnyű itéletiből a szeméremtete egybendagadonna s a nyüvek estenek volna belé, nagy kinokat szenvedvén.”⁴¹

A végtisztesség megadásában a Mikes atyafiak az elhalálozott kívánságának eleget tettek, azt főúri pompával rendezték meg. Anyagi nehézségeik nem voltak, ugyanis a véghagyakozó maga gondoskodott a szertartáshoz szükséges költségek fedezéséről: „Temetésemre is igaz elég marad, még el sem költhetik” – olvashatjuk végrendeletében.⁴² Az előkészületeket sógora, Kálnoki Sámuel vállalta magára: „kötelességemnek tartom szegény Sógor Ur utolsó tisztességének megadásának modalitásában csekély tehetségem szerént forgolódnom”.⁴³

Végül mikor is került sor Mikes Kelemen temetésére?

Mint ismeretes, a korabeli temetkezési szokásokhoz híven a halálesetet követően a gyászoló család a címereket rögtön megrendelte. Ugyanabban az 1686. február 13-án keltezett levelében Kálnoki Sámuel arról értesítette özv. Mikes Kelemenné Kálnoki Zsuzsannát, hogy a „*papiros cimereket*”, a zászlót a képiro egy hónap alatt (azaz kb. március 13-ra – a szerző megj.) elkészíti.⁴⁴

Az okiratok tanúsága szerint 1686. „Húsvét előtt Virágh Virágvasárnapra” (ápr. 7.) felkészültek a szertartáshoz, de azt a „sok villongó, változó állapotok” miatt megtartani nem tudták. Így tehát a temetést tovább halasztották.⁴⁵

A következő időpont, amely a temetéshez kapcsolódik: május 6. Ekkor az özvegy Csíksomlyóról a következő kéréssel fordult Dániel István udvarhelyszéki főkirálybíróhoz: „eszközölje ki Teleki Mihálynál az ő (azaz Dániel István – a szerző megj.) s még egynehány úr elbocsátását férje temetésére,

mert különben ha azt kell tennie, mit Teleki irt, hogy a koporsót tétesse be a klostromba, s ő maga Brassóba menjen, s ott maradjon, míg a háborus idő, – mely az ünnepélyes temetését késlelteti, – lezajlik: a pompás előkészületű temetésnek senki látója sem lesz; mindazon által ha mégis ezt kellene tennie, kérje meg Telekit, hogy a nem régen haza bocsátott gyalog századból négy-öt embert hetenként rendeljen ki a koporsó őrzésére, mivel félni lehet, hogy itt is mint Moldovában történt, felverik az elszaporodott rablók a klostromot.”⁴⁶

A háborgó időkre való tekintettel végül az özvegy kénytelen volt megfogadni Teleki Mihály tanácsát. A koporsót az özvegy feltehetően a klostromba téve őriztette még október 24-én is, amikor ismételtén arra kéri Telekit, hogy: „*méltoztassék már kegyelmed szegény Istenben boldogult édes Uramnak temetésének napját elrendelni, hogy én is ahhoz képest hadd tudnék arra készülni, mivel még bizony sok készület kívántatik*” mert „*igen el bontakoztattam volt elebeni készületemet*”.⁴⁷

Teleki választát nem ismerjük, de annyi bizonyos, hogy a ceremóniára a következő esztendőig nem került sor, mert mint arra Cserei Mihály is utal: „Annakutánna esztendővel (vagyis 1687-ben – a szerző megj.) temették el ugyanott, a barátok klostromában.”⁴⁸ A szertartással kapcsolatban Bethlen Miklós *Önéletrésében* is az „Anno 1687. esztendőbeli dologokról” szólva tesz említést, megjegyezvén, hogy ő a temetés színhelyéről szánra ülve Zabolára indult a gyermekágyban fekvő feleségéhez, amikor „december, januárius és februáriusnak nagy részében” igen erős hideg volt.⁴⁹

E néhány okirat alapján tehát világosan kiderül, hogy I. Mikes Kelemen temetésére annak halála után kb. egy esztendővel, azaz 1687 januárjában, esetleg februárjában került sor. Az elhalálozott temetésére ily sok időt várni nem volt rendhagyó eset. Apor Péter „A régi erdélyiek temetéséről” írva is megjegyzi, hogy:

„Mikor valamely úr világból kimúlék
Ha esztendeig is azt el nem temették.”⁵⁰

Vajon e sorok I. Mikes Kelemen temetésének emlékét is őrzik? Valószínű, hiszen Apor Péter közeli rokona temetésének idején még csak tizenéves, de a jó megfigyelő képességgel rendelkező ifjút a kör-

⁴⁰ Uo.

⁴¹ CSEREI Mihály 1983, 196.

⁴² TÜDŐS S. Kinga 2003, 285.

⁴³ *Kálnoki Sámuel levele*. (MOL P 1238, 10. doboz.) Lásd **Függelék 3**.

⁴⁴ Uo.

⁴⁵ VAJDA Emil 1894, 398–400 (237. sz. okmány).

⁴⁶ Uo. 1696 áprilisában I. Lipót gr. Rabutin de Bussy tábornokot nevezi ki Erdély katonai főparancsnokává, majd júniusban

II. Apafi Mihályt, Erdély fejedelmét Bécsbe internálja, ahonnan többé vissza sem térhet. Ezt követően megkezdődik Temesvár ostroma is. E nagy változások idején a rablók is elszaporodtak.

⁴⁷ *Özv. Mikes Kelemenné levele*, 1686. október 24. (MOL P 1238, 18. doboz.) Lásd **Függelék 2**.

⁴⁸ CSEREI Mihály 1983, 196.

⁴⁹ BETHLEN Miklós 1980, 775–776.

⁵⁰ APOR Péter 1903, I, 86.

nyezetében történtek, látottak-hallottak már nem hagyták érintetlenül, később írásaiban épp e tapasztalatokat foglalhatta össze.

Annak ellenére, hogy Mikes temetésével kapcsolatban kevés konkrét adattal rendelkezünk, a korabeli emlékirók, Cserei Miklós, Bethlen Miklós, Apor Péter, másrészt az eddig is ismert vagy ismeretlen okiratok, elsősorban özvegye, Kálnoki Zsuzsanna és annak testvére, Kálnoki Sámuel levelezései révén ennek rekonstruálására mégis vállalkozhatunk.

A temetéssel kapcsolatban a kortárs Cserei Mihály a következőket jegyezte fel: annál „pompásabb temetést az én időmben nem értem.”⁵¹

Vajon milyen lehetett ez a „pompás” temetés?

A főúr még életében, átok alatt meghagyta, hogy: „énreám semmi ruhát ne adjanak, mindazonáltal a koporsómat bársonnyal vonják bé, melyet is a temetésemkor a barátoknak adjanak”⁵². A család a végrendelező akaratát tiszteletben tartotta, de természetesen a testet nem hagyták ruha nélkül. Mint ismeretes, annak bemutatása fontos részét képezte a gyászszertartásnak, s a gyászmisét is „praesente corpore”, a test jelenlétében kellett megtartani.⁵³ A felekezeti szokásrend előírásaihoz alkalmazkodva, azt az erdélyi katolikus főurak halotti öltözetében helyezték a koporsóba: „magát az halottat rendszerént matéria köntösben nyújtóztatták ki, vagy bőrs kapcsás nadrágban vagy csak matéria- vagy szép gyolcskapcsában” – olvashatjuk Apor Péternél.⁵⁴

Ravatali ruházata, amely megegyezett a hétköznapi nemesi öltözettel,⁵⁵ két domináns elemmel egészült ki. A „nyusztos szép süveg”-et a világi tisztelet jelképeként a vánkos mellé helyezték. A halott imádkozásra kulcsolt kezében lévő keszkenő pedig a Krisztussal való spirituális jegyesség, a halál utáni együvé tartozás szimbólumaként jelent meg. Ott volt a gyakran „szkofiummal varrott” díszkendő, a halott „ha katolikus volt, az keszkenyein felyül állott az olvasója”. A lábára pedig „az szemfedelel térdig terítették”, hogy a végtisztességet néki megadhassák, majd a koporsó lezárása előtt azt az arcára vonhassák.⁵⁶

Természetesen továbbra is nyitott marad a kérdés, vajon milyen látványt nyújthatott a halott arca, amely már egy éve feküdt a koporsóban. Annak balzsamozása, esetleges kifestése ugyan nem volt szokatlan, de úgy véljük, I. Mikes Kelemen ravata-

lozásakor ettől eltekinthettek, s a castrum dolorison a szentély előtt a halotti lepellel fedett koporsó állhatott. A lezárt koporsót takaró bársonyt az elhunyt kérésére majd a kolostorban lakó ferences-barátoknak ajándékozták.

Visszatérve I. Mikes Kelemen feltételezett halotti ruházatához, mint említettük, az hasonló lehetett az erdélyi főurak halotti viseletéhez, amelyet semmilyen arany-ezüst mű nem díszített. A mindennapi élet díszes viseletét megtagadva kérte teste koporsóba helyezését, mint tette azt más kortárs főnemesi végrendelező is. Kékedi Zsigmondnak (Bethlen Gábor fejedelem bejárója, I. Rákóczi György főudvarmestere) 1638-ban készített végrendeletében olvashatjuk: „Az mindenható Isten mely szörnyen tiltja akármi dologban is az Luxust, így azért az én nyavalyás testem, ha holtom történik igen nagy pompával ne temessék”.⁵⁷ Nagybarcsai Barcsai Zsigmond fejedelmi tanácsúr is hasonlóan rendelkezett: „ne temessem semmi ezüstöt és aranyas semmiséget rajtam” – olvashatjuk 1652-ben készített testamentumában.⁵⁸ Mikes kortársa és jó barátja, Teleki Mihály is meghagyja végrendeletében (1683), hogy „Testemre se adgyanak semmi egyebet, hanem a miket magam öszve csináltattam, s magammal is szoktam hordozni. Ha peniglen ez valami formán elveszne, vagy tőlem távul esnék: egy inget, lábravalót adván reám, egy tiszta lepedőbe betakarván tegyenek a koporsóba”.⁵⁹

Ilyen és ehhez hasonló puritán egyszerűséggel felravatalozott holttest látványát rögzítették a számban ugyan kevés korabeli halotti képmások is. Bár többségük evangélikus főurat ábrázol, valószínű, hogy e ravatali öltözet használata független volt a felekezeti hovatartozástól, így temethették a főurat felvidéki vagy erdélyi otthonában egyaránt.⁶⁰

I. Mikes Zsigmond végrendeletének következő sorai azonban egyébről is tanúskodnak: „én kényeszeríték minden rendet, az atyámfiat és a pátereket ökegyelmeket, hogy az én temetésemet nem imigyamügy celebrálják, hanem a mű rendünk s szokásunk szerint tisztességesen, sok szép Isteni szolgálatokkal temessenek.”⁶¹ Értelmében tehát a főúr nem volt ceremóniaellenes. Sőt, arra inti hozzátartozóit, hogy temetését „nem imigyamügy” rendezzék, hanem a római katolikus szertartás szerint végezzék el.

⁵¹ CSEREI Mihály 1983, 196.

⁵² TÜDŐS S. Kinga 2003, 283.

⁵³ Az 1625-ben kiadott *Esztergomi rituálé* is már egy igen régi szokásra hivatkozik. Lásd: PÁZMÁNY Péter 1625, 125.

⁵⁴ APOR Péter 1972, 67.

⁵⁵ Szabó Péter megállapítása szerint ezek a holmik a felvidéki halotti reprezentációra is jellemzőek, s a halotti képmások alapján a ravatali öltözeteknek ez a típusa független a felekezeti hovatartozástól.

Lásd: SZABÓ Péter 1989, 50.

⁵⁶ APOR Péter 1903, I, 67.

⁵⁷ TÜDŐS S. Kinga 2008, 44 sz. vr.

⁵⁸ TÜDŐS S. Kinga 2008, 62 sz. vr.

⁵⁹ BIÁS István, ifj. 1913, 195.

⁶⁰ SZABÓ Péter 1989, 50.

⁶¹ TÜDŐS S. Kinga 2003, 283.

Ő csupán Krisztus holttestének „mintájára” kérte testének „tisztességes eltakarítását”, hogy arra semmi ruhát ne adjanak, azt egyszerű öltözettel tegyék a koporsóba.

A temetési szertartás tulajdonképpeni látványát a koporsó körül zajló események képezték. Mert bár I. Mikes Kelemen a katolikusok szigorú híveként élte életét, mégis testének sírba tétele körüli eseménnyel nem tartozott a Bécs felől származó, aszketikus szárnyat követő katolikus főurak közé. Végtisztességének megrendezésében több főúr is részt vállalt. S bár egészében a történeteket nem ismerjük, annak néhány részletét sógora, Kálnoki Sámuel eddig ismeretlen leveleiből rekonstruálhatjuk.

A 17. századi főúri gyászszertartások elmaradhatatlan tartozékaként jelent meg a *castrum doloris*, azaz a szín. A fából ácsolt, négyszög alaprajzú építmény fedelét sarkain álló faoszlopok tartották. S bár a vidéken volt elég erdő, s deszkában sem szűkölködtek, mégis annak beszerzése nehézségekkel járt. Kálnoki ezzel kapcsolatban így panaszkodott: „száraz deszkákat alig találunk” a ravatal elkészítéséhez. Gondján végül a gyergyóiak segítettek, és szállítottak Csíksomlyóra száraz, alkalmas jó deszkát. A ravatalhoz készített színt náddal és sással fedték, amelyért Kálnoki Sámuel aggodalmát fejezte ki: „Attól félünk, ha náddal és sással kell megfednünk, s az mű módunk szerint sok gyertyákkal kell gyújtani, a *Castrum Doloris* ékessége nem bátorságos”, hamar lángra lobbánhat.

A templombéli *castrum doloris* elkészítésére egy becsületes Páttert találtak, aki azt a „*Templumban el fundála, el is fér, mert az boltozat jó magass*”, és egy hónap alatt el is készíti.⁶²

A cifra *castrum dolorison*, sok gyertya, szimbólumok, címerek, versekkel írt charták között helyezték el a ravatalt, mindent fekete posztóval bevonva. Mivel az elhunyt katolikus volt, az „oltár eleit és számolyát fekete posztóval bévonták, ott is az oltár előtt selyemcímerek voltak”. Még a székeket is fekete posztóval vonták be, „igen ritkán voltak azok szőnyegesek”.

A temetési ceremónia fontos tartozéka volt a címer, amely lehetett ezüstveretes, arany, ezüst szállal hímezett, vagy egyszerűen papírra, vászonra, selyemre, atlaszra vagy tafotára festett. „Papirosra festett címert” raktak a ravatalozó színre, amelynek közepén állott a koporsó, s amelyre „az képvisővel, fejr materiára írátták a címert s ragasztották fel annak oldalára”.⁶³ A halotti vagy ravatali címerekből több darabot

(100–150) is készítettek, s azt a temetés befejezése után kinek-kinek érdeme szerint szétoztották, hazavitték, s díszítették lakóházaik falát, őrizték emlékét az elhunytnak és az elmúlásnak. Ezzel magyarázható, hogy id. Teleki Mihályné szebeni házában a halála után (1707) összeállított lajstromban „*Mikes Kelemen Uram temetésekre készítettett festett s nyomtatott Halotti karta*”-t és „*selyem címereket*” jegyezhettek fel.⁶⁴

A Mikes temetésére szánt címerek elkészítésére nagy figyelmet szenteltek. Kálnoki Sámuel egyik levelében arra kérte Teleki Mihályt, hogy a szertartáshoz szükséges ötvösművű címer elkészítésére egy jókezü mesterembert ajánljon. Ha nincs az udvarában a híres brassói címerkészítő, akkor olyan szebeni vagy segesvári mesterhez igazítsa őt, aki méltó a munka elkészítésére. „*Az Selyem címereket, hogy Kegyelmed megszegődttette, alázatosan köszöni Hugom Asszony* (ti. Kálnoki Zsuzsanna özv. I. Mikes Kelemené – a szerző megj.) *ő Kegyelme. Az papiros címereket kegyelmed rendelete szerint Brassai képvisők írják, egy hónapra el is készítik. Fekete Charta veretekkel az mű módunk szerint lesznek vagy 50 vagy 60. Nyomtatott is két vagy három féle és sok exemplárokkal*” – olvashatjuk Kálnoki Sámuel levelében, aki a temetés előkészületeiről írva Telekit arról is értesíti, hogy „*már az zászló igen tisztességesen készül, egy hónapra bizonyosan meg írják, egy felől az Czimer fellett az titulust irattam, más felől versek lesznek kiket három formában el készítvén, kegyelmednek Uram ki küldjük és az melyiket kegyelmed válassza, azt iratjuk fel, már ez kolozsvári mesternek instrukciót irtam, az a templumban fog állani*”.⁶⁵

Az oltár előtt lévő zászlók egyike selyemre hímezett címeres, másik felén a „*szegény Sogor Úr kegyelmes, irgalmas és Istenes életéről*” szóló versekkel írott.⁶⁶ Ez a temetés után az elhunyt emlékére a templomba maradt. A másik fekete zászlót *összerontva* a testtel együtt a sírba tették, jelezvén, hogy végképp megszűnt földi élete, rangja és szerepe a családban és társadalomban egyaránt.⁶⁷

A temetés napján, mivel az elhunyt tanácsúr volt, tiszttségéhez híven a szín mellé „tizenkét számú... aranyas, ezüst, köves, szerszámos, bocsokos, tollas, bőrközel... cafrangokkal felöltötöttet úri paripákot” állítottak, amelyek zabolán tartva ott kapáltak.⁶⁸

I. Mikes Kelemen azonban hiába gondoskodott temetéséről, mert ott az elvárásoknak megfelelően, a ceremóniához szükséges 12 *szépséges* paripa nem *visíthatott*, ugyanis Kálnoki Sámuel levelében arról

⁶² Kálnoki Sámuel levele. (MOL P 1238, 10. doboz.) Lásd Függelék 3.

⁶³ APOR Péter 1972, 69.

⁶⁴ MOL P 658, 34. csomag.

⁶⁵ Kálnoki Sámuel levele. (MOL P 1238, 10. doboz.) Lásd Függelék 3.

⁶⁶ Uo.

⁶⁷ APOR Péter 1972, 74.

⁶⁸ Uo., 71.

panaszkodik, hogy „szegény Sógor Urunk eő Kegyelmenek mind ez három vagy négy paripája maradván, zabolás lova nincsen, öltözetek ugyan volnának, de tigris és párducz bőrök nincsenek. Kuraczely és menő páncél, sisak s kardasak is nincsenek, azokat kegyelmedtől alázatosan várjuk kölcsönül”.⁶⁹

A levélben írottak alapján tehát a főúrnak három-négy paripánál több nem maradt, amelyet a temetési ceremónia idején rendbe állíthattak volna. Pedig, mint ismeretes, végrendeletében gazdag lóállományáról számol be, amelyből bőségesen adományozott. Hagyott először is a testamentarius uraknak: Teleki Mihálynak a „nagy kék iramló paripát”, Nalácsi Istvánnak a szürke paripát, Székely Lászlónak a másik szürkét, Kálnoki Sámuelnek a fehér sörényű és farkú „fakó gyermek lovat”, Dónáth Györgynek „egy jó gyermek lovat”. Fiának, Mikes Mihálynak több lovat is hagyatékozott.⁷⁰ De jutott ló, csikó, kanca, szekeres ló a ménesből az öt hűségesen szolgáló embereinek, az inasoknak és szolgálknak is. Hogy a végrendelet megírását követően eltelt egy év alatt hová lett Mikes Kelemen gazdaságából a ménes? Feltehetően, amelyeket a karámból nem vezettek el az örökösök, azt a súlyos háborús időkben a háztól elrendelték.

A temetési ceremónia azonban nem maradhatott lovak nélkül. Azokat végül honnan sikerült beszerezni? Valószínűleg Teleki jóvoltából menetelhetett a koporsó előtt az erdélyi főurak temetési szokásához híven a zabolán vezetett, földig érő fekete takaróval ékesített ún. mortuarium ló is. Mert mint arról Cserei Mihály is beszámol: „Teleki forgolódván a temetési pompa körül, maga lovait fejedelmi módon öltöztette fel.”⁷¹ A temetés ideje elérkezve, Kálnoki kérésének eleget téve Teleki Mihály útnak indította a gyászmenethez szükséges lovakkal együtt a társzekerre rakott prémekeket, páncélokot. Trombitásokat, dobosokat, török síposokat szintén Teleki küldött. A ceremónia kellékei közül még hiányzott a díszfegyver. Ezeket az erdélyiek temetésén az elhunyt fekete zászlós megtestesítője, az „alteregő” viselte, aki a koporsó mellett állt, az elmúlás utáni átváltozás reményét testesítve meg.

„Az fegyver is rajta mind aranyas vala,
Keziben áll vala aranyas zászlója.
Ennek edgyik felin az halott czimere,
Más felől versekkel annak dicsirete.”⁷²

A szertartáshoz szükséges fegyverekről szintén Teleki gondoskodott, s azok is társzekerre rakva

érkeztek a halottas házhoz. A fegyverzetek azután visszakerültek Telekihez, ui. közülük csak a fekete zászló és a kard került a koporsó mellé a sírba: „Mikor osztán a sírba bétették, az páncélba lévőttől elvették az fekete zászlót és kardot, azokat esszerontották és az sírban az koporsó mellé bévetették.”⁷³ Ez utóbbiak, azaz a mortuariumi ló és az alteregők szerepével kapcsolatban megjegyezzük, hogy azok Erdélybe, a királyi Magyarországhoz hasonlóan, nem a német-római császár és magyar király ceremóniakultúrájából, hanem az Anjou-hagyományokból eredezve vertek gyökeret.⁷⁴

A gyászmisét a csuhás ferencesek megrendítő dal-lamai kísérték, de hogy ki búcsúztatta el a halottat és mondott szentmisét? Feltételezzük, hogy a végrendeletben felkért Páter Vizkeleti is jelen volt a szertartáson, akinek részvételét Mikes uram már előre *meghálalta*, hagyván neki egy „paripa féket”, kérvén őt, hogy „ökegyelme” majd a gyászmisén prédikáljon egyet.

A 17. századi erdélyi főnemesi temetésen a szegények jelenlétének különös jelentőséget tulajdonítottak. Ők az alázatosság evangéliumi gyakorlását jelenítették meg. Örök jutalomra, imáik meghallgatására számíthattak azok a gazdagok, akik életükben szegényeket pártoló cselekedeteikkel tündek ki. Szegények részvétele a temetéseken a keresztény felfogás szerint az elhunyt alázatosságára utal. Ezáltal váltak elmaradhatatlan kellékeivé a gyászmenetnek. Ezért többnyire pénzbeli juttatásban részesültek. I. Mikes Kelemen végrendeletében *üdvös* tettükért 100 forintot hagyatékozott.⁷⁵

A rendtartás és ceremónia előírása szerint a gyászmenetet a lovasok, majd a zenészek (a trombitás, a dobos, a sípos) vezették. Őket a köz- és szolgarend, a tisztségviselők és a páterek követték. A nemes és főrendek a halottaskocsi előtt mentek, díszes lovak és zászlósok kíséretében. Az elhunyt zászlóját külön lovas vitte. Mivel az elhalálozott nem fegyver által, hanem természetes halállal hunyt el, a kíséző lovakra fekete *egyemás* került.

A koporsót szállító kocsi után az özvegy, az úri és fő asszonyok következtek, akik, hasonlóan a férfiakhoz, a katolikus szertartás kötelező kellékeként, égő gyertyát tartottak a kezükben. A menetet végül a közrendű asszonyok és a szegények zárták.

A szertartás után a holttestet végső nyugalomra a Szent Mihály-kápolnába helyezték el, amelyet a főúr testvérével, II. Mikes Mihállyal⁷⁶ még életében

⁶⁹ Kálnoki Sámuel levele. (MOL P 1238, 10. doboz.) Lásd Függelék 3.

⁷⁰ TUDÓS S. Kinga 2003, 281.

⁷¹ CSEREI Mihály 1983, 196.

⁷² APOR Péter 1903, I, 94.

⁷³ APOR Péter 1972, 74.

⁷⁴ SZABÓ Péter 1989, 72–73, 83.

⁷⁵ TUDÓS S. Kinga 2003, 283.

⁷⁶ II. Mikes Mihály, I. Mikes Kelemen öccse, kancellár (legkésőbb 1656 tavaszától). Gyermekai nem maradván, ága kihalt. (TRÓCSÁNYI Zsolt 1980, 31.) Végrendeletét lásd: TUDÓS S. Kinga 2003, 190–193.

épitett. A ma már nem létező kápolna eredeti állapotában a gótikus templom északi falához ragasztva állott. Bejárata külső részen, a cinterem felől nyílt. E kisméretű kápolnát 1656 táján a kancellár II. Mikes Mihály kezdte el építtetni. Az 1661. évi tatárjárást követően a munkálatok félbeszakadtak. Folytatását I. Mikes Kelemen vállalta magára, és 1670-ben fejezték be. 1676-ban oltárt állítva, a kápolna teljesen használható állapotban volt. Kájoni János rendfőnöksége idején, 1680-ban a csíksomlyói templom átépítésére került sor. Az északi oldalfal bővítésével a Mikesek által építtetett Szent Mihály- és a ferencesek Szent Ferenc-kápolnáját is a hajótesthez kapcsolták. Ide temették el előbb I. Mikes Kelemen, majd 1721-ben fiát, III. Mikes Mihályt. A koporsókat a padlózat alatti, földbe ásott gödörbe mélyesztették. I. Mikes Kelemen epitaphiumát a falra rögzítették (ma a templomhajó északnyugati sarkában található). Végül 1810-ben, amikor a templomépület mai formáját elnyerte, a kápolnát is lebontották.⁷⁷

A székely főúr temetése azonban nem zajlott eseménytelenül. Mint említettük, az elhalálozást bejelentő és a temetésre szóló meghívókat futárokkal küldték szét Erdély-szerte:

„Ha nagy ember vala, az ország népeit
Chatalogus szerint az főbb-főbb rendeit,
Temetésre hitták férfit és asszonyit.”⁷⁸

Ezt követően érkeztek a *főbb-főbb rendek*, reformátusok és katolikusok, barátok és tisztelők, akiket, ha nem is fűzött baráti viszony egymáshoz, legalább ezen alkalommal igyekeztek *urasan* viselkedni, fedelni az egymás ellen feszülő érdekeket. Érdekek, melyek életük során oly gyakran állították őket elentétes táborokba. De vajon e jeles esemény idejére sikerült-e – bár rövid időre – félretenni a haragot, a sértődöttséget, visszafogni a hiúság szító tüzét a felekezeti toleranciáról híres erdélyi főrendek sorában? Erre ékes példa az I. Mikes Kelemen temetésén történtek.

Történt ugyanis, hogy a templomi rendiség szerint felsorakozott jelenlévők között ott volt a barátoknak ugyan nem számító Bethlen Miklós, a majdani kancellár is. Hogy a szertartás során mi történt, ahhoz inkább idézzük önéletírásának sorait: „Zaboláról mentem Csikba a Mikes Kelemen temetésére. Ott romai szokás szerint minden főembernek egy-egy gyertyát adának a kísérésére, nekem is, de én

adám egy bujdosó szegény magyar nemesembernek, reformátusnak, hogy vegye hasznát a setétben: fogá, elfúvá s eltevé. Megyünk már a testtel, kérdi Keresztesi⁷⁹, Macskási⁸⁰ tőlem Miért nincs gyertyám? Én mondám: Inkább kegyelmeteknek miért vagyon? Hiszen most dél vagyon, a nap ragyog, fejér, világos: más az, hogy kérdés: a református ember *salva constantia* viheti-e az ilyen gyertyát ilyen állapotban sine scandaló proximi etc. Meghallá Teleki, döngeni kezdte hátra. De úgy segiljen, csak Mikes Kelemenre való bosszú: inkább uram ide se jöttél volna etc. Én mondám. Kérdezze meg kegyelmed a mű tehologusinktól, és azután kárhoztasson engemet.”⁸¹

Bethlen Miklós és Teleki Mihály vitája a templomban a ravatal mellett is folytatódott: „Menénk a templomba, ott a mű székünkől, főemberekéből a prédikáló széket, papot láttuk, és a pap szavát jól értettük, de a tanácsurakéból nem. Egyszer majd a prédikáció közepin a tanácsurakkal felkele [Teleki] és széket cseréle velünk a népnek nagy csudájával.”⁸²

Ilyen, sokak számára értelmetlennek tűnő viták, erőfitogtatások színhelyévé vált a csíksomlyói templom 1687 telén, I. Mikes Kelemen háromszéki főkapitány, a székelyek generálisa, katolikus főember ravatala körül. Miközben a család gyászolt, az urak kötekedtek, a nép pedig értetlenül állt, s vált szemtanújává ennek a kor egyik pompás temetésének színhelyén.

A gyászoló család feltehetően nem kis ellenszenvvel figyelte a jelenlévő főurak viselkedését, hiszen a ravatalon fekvő I. Mikes Kelemen helyébe a ceremónia élő-központi figurájává Teleki Mihály, Bethlen Miklós és több más erdélyi főúr lépett.

Bethlen Miklós a temetés végén szánra ült, s mint írta: „Én a temetés végén szánomra ülök, és étlen is távoztatni kívánván a becstelenséget, elmenék estvefelé és majd egy nagy mérföldnyire Somlyótól meghálék és másnap hazaszánkázék Zabolára.”⁸³

A fejedelemskori erdélyi főúr elhalálozása és temetésének megrendezése nem ismeretlen a történetírás számára. Ám a csíksomlyói temetéskor történtek sajátos hangulatot kölcsönöztek az eseménynek, hiszen kiváló pillanatképet és jellemrajzot örökítettek meg a kortárs főurakról és egymáshoz fűződő kapcsolataikról.

A temetésen történtek annak a hangulatnak váltak tükörképévé, amelyet Bethlen Miklós később,

⁷⁷ Eredetileg a (mai) templom szószékétől nyugati irányba 15 méter hosszúságban és 10 méter szélességben helyezkedett el, a padközők főjáratának közepén. Lásd: P. BENEDEK FidéL 2000, 130.

⁷⁸ APOR Péter 1903, I, 90.

⁷⁹ Keresztesi Sámuel, Fehér vármegye főispánja, utóbb II. Apafi Mihály gyámja, guberniumi tanácsos és tartományi főbiztos.

Meghalt 1704-ben.

⁸⁰ Macskási Boldizsár, Belső-Szolnok vármegye főispánja, 1686-ban vicegenerális, tanácsúr.

⁸¹ BETHLEN Miklós 1980, 775–776.

⁸² Uo.

⁸³ Uo.

bécsi fogásának idején (1708) *Imádságoskönyvében* a hazáért és a nemzetért írt fohászában, a mindennapi reggeli imájában önkritikus kíméletlenséggel így summázott: „Megveréd azért ezt a hazát a fejétől fogva a sarkáig, talpáig boldogtalan tanácsalansággal”, mert: „Adók magunkat egészen a rettenetes, telhetetlen fösვნéség, kényes, negédes kevélységnek... magunk között való becstelen villongásra,

egymás veszedelmének éjjel-nappal, titkon, nyilván, mind az idegen nemzet, mind a mű magunk feleink előtt való utálatos praktikálására, sűgás, bűgás és conjuratiokra. Őzvegy, árva, jövevény, erőtelen és közönségesen a népnek szomorítása, nyomorítása és botránkoztatására... Jaj! jaj! jaj! münékünk mint vesztők magunkat, édes hazánkat, házainkat, javainkat, mindenünket mű magunk.”⁸⁴

Tűdős S. Kinga – *Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”, Bul. Aviatorilor 1, București, RO-011851; mariakinga@clicknet.ro*

Fűggelék

1.

Árva Kálnoki Zsuzsanna levele Teleki Mihályhoz
Zabola, 1686. szeptember 26.⁸⁵

Árva állapotom szerént való Szolgálatom ajánlom Uram kegyelmednek igen alázatosan, hogy Kegyelmed méltatlan szolgálájához és én hozzám is érdemtelen szolgálájához igiri jó akaratyát az Isten kegyelmedet minden dolgában boldogítsa érette. Kérem uram kegyelmedet igen alázatosan ennek utána is mutassa azon jó akarattját Mikes Mihályhoz és jó gondviselését szokot kegyelmessége szerént oltalmazza s igazgassa mindenekben minthogy szegény édes üdvözűlt Uram is kegyelmednek oltalma és gondviselése alá bizta édes fiamot magammal együtt úgy hiszem mindenekben kedvét fogja keresni kegyelmednek és tetszését követni kérem mint jó Uramot kegyelmedet igazgassa úgy az fiamot, hogy ha az kis aszonyt oly jó alkalmatossággal meg láthatná s kedvelné azon uttal Haller János Uramot megtalálni ne neheztelje, kiért Szent Isten kegyelmedet minden dolgában megadja és minden dolgában szerencsésé tegye.

Irtam itt Szabolán 1686, 26 7bris

Kegyelmednek becsűletel szolgál, néhai tekintetes Nemzetes Mykes Kelemen Uram őzvegye Árva Kálnákj Susanna.

2.

Árva Kálnoki Zsuzsanna levele Teleki Mihályhoz
Brassó, 1686. október 24.⁸⁶

Méltóságos Uram árva állapotom szerént való szolgálatom ajánlom kegyelmednek az Űr Isten kegyelmedet minden dolgaiban szerencsésé és boldoggá tegye, szűvből kívánom.

Kegyelmedet bátyám uram által való izenetit Uram értettem melyet kegyelmedtől igen alázatosan vettem, hogy kegyelmed én rolam érdemtelen Szolgálójáról el nem feledkezett, hanem mindenben igiri szokot kegyelmességét és oltalmazását az Isten Ő felsége kegyelmedet Uram minden dolgában boldogítsa érette az mi peng az fiam állapotát illeti értvén uram mi hozzánk való kegyelmed szeretetét és egyszer-s-mind érdemtelen szolgálához meg mutatott kegyelmességét kiért az Isten ő felsége kegyelmedet kegyelmedre uram bő áldást terjesze érette én nékem Uram az az becsűletes kisasszony bizony igen teccenék az melyet én igaz dolog, hogy soka nem láttam, ha az fiamnak is teccenék én azt Uram igen akarnám, hogy ha Isten ő felsége áldásul adna, ha peng Uram az fiamnak nem tetszik, melyet úgy is látok leveliből, neki nem fog tetszeni az az becsűletes személy s egyebet ugyan nem okoz az dologban, hanem az egy himlűcsit,

hogy igen meglátszanék az orcáján az kisasszonynak de uram azt el növi úgy remélem ő kegyelme nem tudom már továbbra azon dologból mi cselekedők legűnk, hogy ha nem tetszik neki s én jóválanám engem fogna okozni ez után is azért mind Istenért s mind az szegény Istenben el nyugut édes uramnak kegyelmedhez való igaz szeretetiért vegyek oltalma alá fiammal együtt benűnköt s legyen Isten után gyámolunk sok háborgatói ellen ebben is Uram alázatosan kérem kegyelmedet mutassa meg mi hozzánk érdemtelen szolgálójához és szolgálához mi tetszik Uram kegyelmednek hadd tudhassuk mi is mihez alkalmaztassuk magunkot fiammal együtt magunkot kiért az árváknak Istene kegyelmedet egész házával együtt bő áldással megáldja és minden szomorú változástól oltalmazza Szent Fiáért.

Ebben is Uram Kérném, ha kegyelmed meg nem bántanám igen alázatosan, hogy méltotassék már kegyelmed szegény Istenben boldogult édes Uramnak temetésének napját elrendelni, hogy én is ahhoz képest hadd tudnék arra készűlni, mivel még bizony sok készűlet kívántatik ebben az változó hírekben vagy hűvös időkben igen el bontakoztattam volt elebeni készűletemet, sok bűsítasomról Uram kegyelmedet igen nagy alázatosan követem, mivel Isten után minden világi oltalma most ez reménységemet egyedűl kegyelmedben helyzettem kiért az Isten Ő felsége kegyelmednek életét sok egészségben boldogul éltesse.

Irtam itt Brassóban ezen levelemet 1686 Mindszent havának huszonnegyedik napján.

Kegyelmed Uram alázatos szolgálója, néhai tekintetes Nemzetes Mikes Kelemen Uram őzvegye, árva Kálnoki Zsuzsanna.

3.

Kálnoki Sámuel levele Teleki Mihályhoz
Csíksomlyó, 1686. február 13.⁸⁷

Méltóságos Ur nekem bizodalma jó Uram.

Az kegyelmed levelit én igen alázatosan vettem, itt maradásom felől az mint Kegyelmed parancsolt, nagy engedelmességgel meg cselekszem, ugyanis kötelességemnek tartom szegény Sógor Ur utolsó tisztességének megadásának modalitásában, csekély tehetségem szerént forgolódok. Apor István Uram itt nem lévén iratott Hugom Asszony ő KeGYelmének, hogy KeGYelmed tetszése szerént az Ezűst Cimernek mestere ha Brassóban találkoznék szegűdjék Ő keGYelmétől, hogy hová hamarébb készűlhetne. Ha ott nem, Szebenben vagy Segesváratt csináltathatni. Itt én már az zászló igen tisztességesen készűl, egy hónapra bizonyosan meg írják, egy felől az Ci-

⁸⁴ BETHLEN Miklós 1980, 1046, 1048–1049.

⁸⁵ MOL P 1238, 18. doboz.

⁸⁶ *Kálnoki Sámuel levelei*, 1686 (MOL P 1238).

⁸⁷ Uo.

mer felett az titulust irattam más felől veresek lesznek, kiket három formában el készítvén, kegyelmednek Uram ki küldjük és az melyiket kegyelmed válassza, azt iratjuk fel, már ez kolozsvári mesternek instrukciót írtam, az az templumban fog állani⁸⁸ szegény Sogor Úr kegyelmes, irgalmas és Istenes életéről.

Az háznál az udvarhelyi mester egész életének folyásától, hadakozásiról, követség viseléséről az mint tudtam ancipáltam és már az Oratornak kezibe kültük.

Az Castrum Dolorisnak igen jó mestere találkozáván, egy becsületes Pater itt az Templumban el fundála, el is fér, mert az börtözet jó magass. Annak megcsináltatásához pedig hét napok alatt hozzá fogatunk, és egy hónapra mondgya az Pater, hogy lekészíteti.

Itt az háznál is én ha az idő engedi, azon leszünk hogy csináltassunk, de ahhoz való száraz Deszkakot alig találunk. Az Szinnek hosszassága, kegyelmed parancsolatja szerént 18 öl, szélessége 6 öl leszen. Attól félünk, ha náddal és sással kell megfednünk, s az mű módunk szerént sok gyertyák lévén, az castrum Dolorisnak ékessége nem bátorságos.

Hugom Asszony eő kegyelme alázatosan köszöni kegyelmednek, hogy Asszonyunktól eő Nagyságától komissiot nyert az deszkák felől, de mivel ugy parancsolja eő Nagysága az hámosri Tisztnek, hogy mind százas Deszkákat adgyunk érette, soha bizony szerét nem tehetjük. Ha nyers deszkákat el vétetne eő Nagysága, ugy eleget szereznek tavasszal. Ebben az tartományban ez Gyergyóban valamennyit találunk, mind megvesszük.

Az Selyem cimereket, hogy Kegyelmed megszögödtette, alázatosan köszöni Hugom Asszony eő Kegyelme.

Az papiros cimereket kegyelmed rendelete szerént Brassai képirok írják, egy hónapra el is készítik. Fekete Charta vere-tekkel, az mű modunk szerént, lesznek 50 vagy 60. Nyomtatott is két vagy három féle és sok exemplárokkal. Trombitások s dobosok, török siposok felől kegyelmedben bizunk, szegény Sogor Urunk eő Kegyelme mind ez három vagy négy paripája maradván, zabolás lova nincsen, öltözetek ugyan volnának, de tigris és párducz bőrök nincsenek. Kuraczely és menő páncél, sisak s karvasak is nincsenek, azokat kegyelmedtől alázatosan várjuk kölcsönül.

Az temető helyet abban biznánk körélyes börtal csináltathatjuk meg, mert ha még öt hetekig el mulad az temetés, az idő is jobban megengedi.

Ma itten igen kezdék az Tatárokat hirdetni, hogy utban volnának, jobban megérti attól az nemes embertől eő kegyel-métől az ki most jött Jászvásárról, csak adná az Isten vihetnék az temetést confassio nélkül végig, de az minemü vigyázással az tiszték vannak és Három széken bizony magával hozhattya az Galga Szultán az hírét.

Hugom Asszony eő Kegyelme, Kegyelmedtől vár minde-ekben, szolgálit küldvén ő Kegyelme ki, hogyha az szükség kívánja, az ő kegyelme marháira kegyelmed parancsolatja sze-rint viseltessenek gondot. Ezzel maradok míg élek Kegyelmed köteles kész szolgálja

Kálnoki Sámuel mp.

Csik Somlyó, die 13 Februarie, 1686

P. S. Kegyelmednek én vagy tiz uj császár madarat kül-döttem.

Címzés: Méltóságos Urnak Tekéntetes Nemzetes Széki Teleki Mihály Uramnak cum plenis Titulis I. Nekem bizodal-mas jó Uramnak eő Kegyelmének adassék.

4.

Árva Mikes Kelemenné Kálnoki Zsuzsanna,
Teleki Mihályhoz

Brassó, 1687. február 4.⁸⁹

Méltóságos Ur árva állapotom szerint való szolgálatom ajánlom kegyelmednek az Ur Isten kegyelmedet minden dol-gaiban boldogítsa s éltesse jó egészségben kedvesivel együtt.

Igen alázatosan és nagy bizodalommal kelletik Uram kegyelmedhez folyamodnom ezen dologból kegyelmed jó emlé-kezetiben lehet szegény istenben boldogult édes Uram hagyott volt testamentomban nekem egynéhány aranyakat és tallérokat az melyet fel is iratatott volt szegény édes Uram mennyi számú legyen immár abból is várnám Uram kegyelmednek én hoz-zám boldogtalan árvához megmutatandó szokot kegyességét és azon kevés aranyaknak és talléroknak kiadatását, mielőlt Uram talám nekem is kárommal leszen ha meg is halad mint hogy Istenben boldogult édes Uram is mind fiammal együtt kegyelmed kegyes oltalmában bizort, kérem Uram kegyelmedet méltotassék oltalma alá venni mind fiamal együtt és egyszer-smind minden reánk törő ellenségünktől kegyesen oltalmazni kegyelmedet kérem meg is igen alázatosan méltotassék ezen alázatos kérésemre jó választ adni, kiért az árváknak Istene kegyelmedet tartsa meg s minden dolgaiban boldoggá tegye és sok számos esztendőig éltesse jó egészségben.

Irtam itt Brassóban 1687 böjt elő havának negyedik napján.

Kegyelmednek alázatosan jelentem az szolgálk állapotát is kik legyenek azok az kiknek szolgálatok nekem nem tetsze-nek Bagioni Sigmond, Kis Gáspár, Kis Balint és Nográdi, ezek azok az kik gyermekemet magamtól is idegenitik.

Kegyelmednek méltatlan szolgálója, Tekintetes Nemzetes Mikes Kelemen Uram özvegye Árva Kálnoki Zsuzsanna.

Címzés: A Méltóságos Urnak Tekintetes Nemzetes Széki Teleki Mihály Uramnak, nekem érdemem felett való Urunk Ő kegyelmének adassék alázatosan.

5.

Árva Mikes Kelemenné Kálnoki Zsuzsanna
Teleki Mihályhoz

Zabola, 1687. április (böjt más havának) 8.⁹⁰

Árva állapotom szerént való alázatos szolgálatomot aján-lom kegyelmednek Isten Ő Felsége kegyelmedet Uram minden dolgaiban tegye szerencsésé s boldoggá.

Kegyelmed levelit Uram vettem igen alázatosan, hogy kegyelmed Uram rollam árva szolgálójáról el nem feledkezett az árváknak Istene kegyelmedet minden dolgaiban megáldja és boldogítsa az fiam állapota és házassága felől való jóvalá-sát értvén Uram kegyelmed leveliből érdemetlen voltunkra, hogy kegyelmed az én vigasztalásomra azzal is igiri io akar-atyát én meg nem tudom szolgálni, hanem éjjel nappal kö-nyörgük az én Istenemnek, hogy az kegyelmed házat Uram minden szomorú változástól oltalmazza és boldogítsa immár Uram bizony magam is azon vagyok az kegyelmed jovalása és parancsolatját értvén, hogy megházásíthatnám , csak Ő is olyat találna az kit szeretne, de még eddig nekem az meg nem izentette, abból is Uram várnám az kegyelmed jovalását bölcs tanácsát, hogy kit kellenék neki adnunk az kin Ő is elméjét megnyugtathatná mivel az Ur alázatosan követem kegyelme-det nem egy napra való az, mint pedig Uram udvarhoz való menetelit jovalja Uram kegyelmed igenis azt akarnám mind

⁸⁸ Olvasata bizonytalan.

⁸⁹ MOL P 1238, 11. doboz.

⁹⁰ Uo.

az szegény Istenben boldogult édes Uram is azt jovalotta, hogy mikor kegyelmed jovalja attól várunk az kegyelmed bölcs tetszése mindenekben Uram helyben maradjon valamint Uram kegyelmed jovalja mind házasságát s mind udvarhoz való menetelit legyenek mindenek ugy azon Uram igen alázatosan könyörgök kegyelmednek méltóztassék Istenért az fiam mellett való szolgálkót némelyeket melőle elvenni és el küldeni, mert félttem, hogy nekem azok örökké való szomorúságot hoznak az ők rossz tanácsok miatt, ugy mint Bagyoni Sigmond, Nogradi Pál és Kis Bálint az én tetszésem jóvállásom szerint én Uram ezeknek az fiam mellett lenni sem becsületesenek, sem jónak nem látom lenni kegyelmedet Uram igen alázatosan követem alkalmatlan írásomról és bátorságom sok busításomról mint Is-

ten után minden bizodalमत és reménységemet csak egyedül kegyelmed jóvoltában és segítségében helyzettem, kérem Uram igen alázatosan kegyelmedet, méltóztassék nyomorult állapotunkban segítséggel lenni, fiamot Isten után jó gondviselésével oltalmában be venni velem együtt árva szolgálójával, kiért az Isten kegyelmedet Uram megáldja s minden dolgaiban boldogítsa sok számos esztendőig éltesse jó egészségben sok szegény árvák szerencséjére.

Irtam itt Szabolán 1687 böjt havának nyolcadik napján.

Igen alázatosan követem Uram kegyelmed ilyen alkalmatlan írásomról.

Kegyelmed alázatos szolgálója néhai Tekintetes Nemzetes Mikes Kelemen Uram özvegye Árva Kálnoki Zsuzsanna.

Levéltári források

Magyar Országos Levéltár (MOL)

– P 1238: *Teleki család Levéltára*

– P 658: *Végrendeletek*

Irodalom

APOR Péter, br.

1903 *Verses művei és levelei (1676–1752)* (szerk. Szádeczky Lajos), I–II, Budapest.

1972 *Metamorphosis Transylvaniae azaz Erdélynek változása (1736)*, Budapest.

BETHLEN Miklós

1980 *Bethlen Miklós önéletírása*, in: V. Windisch Éva (szerk.): *Kemény János és Bethlen Miklós művei*, Budapest.

BENEDEK Fidé, P.

2000 *Csíksomlyó (Tanulmányok)* (sajtó alá rend., bev. Sas Péter), Kolozsvár.

BIÁS István, ifj.

1913 Teleki Mihály sírja, *Erdélyi Múzeum*, XXX, 152–220.

CSEREI Mihály

1983 *Erdély története (1661–1711)* (szerk. Szakály Ferenc), Budapest.

KEMÉNY Zsigmond

1972 *Özvegy és leánya*, Bukarest.

NAGY Iván

1860 *Magyarország családai*, VI–VII, Pest.

PÁLMAJ József

1901 *Háromszék vármegye nemes családjai*, Sepsiszentgyörgy.

PÁZMÁNY Péter

1625 *Rituale Strigoniense* (k. Pázmány Péter), Pozsony.

SZABÓ Péter

1989 *A végtisztesség. A főúri gyászszertartás mint látvány*, Budapest.

TRÓCSÁNYI Zsolt

1980 *Erdély központi kormányszervelete 1540–1690*, Budapest.

TÜDŐS S. Kinga

1998 *Székegy főnemesi életmód a XVII. század alkonyán*, Bukarest–Kolozsvár.

2003 *Erdélyi Testamentumok, I, Hadviselő székegyek végrendeletei. Háromszék (1548–1711)* (vál., bev. és jegyz. Tüdős S. Kinga), Marosvásárhely.

2008 *Erdélyi Testamentumok, III, Erdélyi nemesek és főemberek végrendeletei 1600–1660* (vál., bev. és jegyz. Tüdős S. Kinga), Marosvásárhely.

VAJDA Emil

1894 *A Vargyasi Daniel család közpályán és a magánéletben* (szerk. Vajda Emil), Budapest.

Înmormântarea lui Kelemen Mikes I la Șumuleu-Ciuc (1685–1686)

(Rezumat)

Descrierea istoriei, scoaterea la lumina zilei a întâmplărilor din trecutul îndepărtat joacă un rol important, la fel și cunoașterea în detaliu a mentalității strămoșilor noștri. Descrierea înmormântării unui nobil transilvănean nu este necunoscută în istoriografie, dar cele întâmplate în timpul ceremoniei de la Șumuleu-Ciuc (Csíksomlyó) – azi cartier al mun. Miercurea-Ciuc – ne dau o imagine despre nobilii transilvăneni și despre legăturile dintre ei.

Kelemen Mikes I a încetat din viață în anul 1685. Ca adept zelos al principelui György Rákóczi al II-lea, a participat mai devreme la multe bătălii ca și comandat de oști. Deși era unul dintre conducătorii partidei nobililor romano-catolici, minoritari la vremea aceea, pe timpul principelui Mihály Apafi I a ocupat funcții importante și a devenit până la urmă asesor al curții de judecată princiară. Grav bolnav, și-a întocmit testamentul în ianuarie 1685.

În legătură cu organizarea înmormântării a lăsat familiei sub blestem să fie înmormântat potrivit rangului său, cu celebrarea mai multor slujbe religioase, obicei printre cei de seama lui. Trupul său neînsuflit a fost depus în capela Sf. Mihail din Șumuleu-Ciuc, construită în timpul vieții de el însuși, împreună cu fratele său.

The burial of Kelemen Mikes I at Csíksomlyó (1685–1686)

(Abstract)

Historiographical description, revealing of events from the ancient past play an important role, just like thoroughly knowing our ancestors' mentality. Description of the funerals of a Transylvanian nobleman is not unknown in historiography, but the events that happened during the ceremony at Csíksomlyó (present day part of Csíkszereda/Miercurea-Ciuc, Romania) offer us an image concerning the Transylvanian nobleman and their relationships.

Kelemen Mikes I deceased in the year 1685. Being a zealous adept of prince György Rákóczi II, he participated in many battles as commander. He appears as a Roman Catholic nobleman defending his religion, belonging to the Transylvanian Roman Catholic elite in minority. Nevertheless, under prince Mihály Apafi I his last official function is assessor of the Supreme Court of Justice. He wrote his testament in January 1685.

Regarding the organization of his funerals he bid his family under curse in case of unfulfilling to assure him a proper funeral according to his rank. The lifeless body of Kelemen Mikes I was laid in the St. Michael's Chapel at Csíksomlyó, built quite by himself in his lifetime together with his brother Mihály Mikes II.